

LES RECERQUES DE J. BALARI i JOVANY A L'ARXIU DE LA CÚRIA ECLESIAÍSTICA DE GIRONA

PER

DOLORS CONDOM i GRATACÓS*

En aquest congrés d'homenatge a l'enyorat Dr. Jaume Marquès, m'ha semblat escaient de posar a la consideració de tots unes notes d'un estudi que fa temps vaig començar i que em permetran de recordar ara, en el lliard dels cent cinquanta anys del seu naixement, una figura cabdal en els estudis històrics i filològics a Catalunya i que, com el Dr. Marquès, fou un treballador incansable i, com ell, també, va tenir, en bona part, els arxius com a lloc principal on desenvolupà un dels aspectes de la seva activitat intel·lectual. Em refereixo al Dr. Josep Balari i Jovany.

La present comunicació tindrà, de fet, dues parts: la primera serà un breu comentari sobre la personalitat i l'obra de Balari; la segona tractarà dels resultats dels seus treballs de recerca, centrats concretament a l'Arxiu de la Cúria eclesiàstica de Girona.

Balari va néixer a Barcelona l'any 1844 i hi va morir el dia 1 de juliol del 1904. La seva personalitat polifacètica el féu destacar en múltiples i variades activitats: la docència, la història, la literatura, el dret, la filologia i, fins i tot, la taquigrafia, en la qual fou un gran expert¹.

Era un home de gran esperit científic, amb una gran vocació i disposició per al conreu dels idiomes i amb profunds coneixements filològics. La seva curiositat i el seu afany de saber li feren emprendre diversos viatges a l'estranger, sobretot a Alemanya, d'on va portar, ben segur, noves idees sobre

* Professora de llatí.

¹ Per al coneixement d'aquestes activitats vegeu el llibre de Pere J. Quetglas, *Josep Balari i Jovany. Escrits filològics*. Ed. Alta Fulla, Barcelona 1990.

la ciència del llenguatge i en especial una adhesió a les doctrines de George Curtius, que introduïen en la lingüística els resultats de la filologia clàssica².

Josep Balari va ingressar a la Universitat de Barcelona l'any 1861 i hi cursà alhora les carreres de Filosofia i Lletres i Dret. A la Universitat va rebre singularment una sòlida formació històrico-filològica i lingüística, amb mestres tan notables com Milà i Fontanals, Llorens i Barba, Rubió i Ors i Bergnes de las Casas. D'aquest últim, precisament, en fou el successor en la càtedra de llengua grega l'any 1881, la qual va exercir fins a l'any 1901, amb una eficàcia incomparable, com posà de manifest el seu deixeble i després catedràtic de grec Lluís Segalà en el discurs d'obertura de curs de la Universitat l'any 1916. El seu saber, la seva simpatia i la seva dedicació als estudiants, fins i tot quan molts ja havien acabat la carrera, justifiquen que Jordi Rubió i Balaguer parli de la "suggestió mítica" que el nom de Balari i Jovany tenia per als joves dels inicis del segle XX³.

Tot i la seva condició d'hel·lenista –de bon hel·lenista–, amb una participació notable en el renaixement clàssic a Catalunya, Balari no té una obra gaire abundant com a coneixedor i intèrpret de la llengua grega i de la seva afecció especial a Homer, Xenofont, Sant Joan Crisòstom i Bikelas. Podem recordar, no obstant, les *Nociones de sintaxis griega para uso de los alumnos*, la publicació d'un fragment del tractat *De gymnastica*, de Filòstrat, i la traducció de l'*Himne a Apol·lo*, del s. III a.C. i descobert a Delfos l'any 1893⁴.

La seva activitat i els seus interessos filològics el portaren ben aviat a endinsar-se en l'estudi de la llengua catalana antiga i a sentir-se atret també pels problemes que la nostra llengua vivia en el seu temps. No oblidem que ell va conèixer, com molts catalans de final del segle XIX, aquella dilogia que el professor A. Badia i Margarit⁵ qualifica de "monstruosa": la de parlar en català i no saber escriure sinó en castellà o aquella contradicció que assenyala el Dr. Joaquim Molas "de traduir en termes lingüístico-castellans uns continguts nacional-catalans"⁶.

² George Curtius (1820-1885) és autor, entre altres obres, de *Griechische Schulgrammatik* i del primer diccionari etimològic d'una llengua clàssica, *Grünzüge der griechischen Etymologie*.

³ Vegeu G. Colon, A. Soberanas, *Panorama de la lexicografia catalana*, Ed. Enciclopèdia Catalana, Barcelona 1985, p. 197.

⁴ Vegeu Lluís Segalà, *El Renacimiento helénico en Cataluña*, Universidad de Barcelona, 1916, p. 44.

⁵ *La llengua catalana ahir i avui*, Ed. Curial, Barcelona 1973, p. 317.

⁶ *Els cent cinquanta anys de la Renaixença*, Departament de Cultura de la Generalitat, Barcelona 1983, p. 8.

Aquí podríem recordar –ho faig a grans trets– la seva participació, l'any 1879, en el projecte d'ortografia catalana i la seva versió definitiva publicada el 1884; també el seu discurs presidencial dels Jocs Florals de Barcelona de l'any 1894 sobre el passat i el futur de la llengua catalana; la compilació lexicogràfica que Manuel de Montoliu disposà per a la seva publicació i que hom coneix amb el nom de *Diccionario Balari* i que comprèn des de la lletra *a* fins al lema *gutaperxa*; estudis sobre Jefudà i sobre Eiximenis i, en fi, un gran nombre de treballs sobre qüestions lexicogràfiques, etimològiques i toponomàstiques, de les quals Balari era un coneixedor extraordinari⁷.

Amb aquest seu interès per la llengua catalana, per la seva història i per la història cultural del nostre passat cal relacionar la seva obra cabdal, escrita en castellà i publicada l'any 1899, *Orígenes históricos de Cataluña*⁸, en què Balari fa un tipus d'història molt particular, que, com diu molt encertadament el professor Pere Quetglas de la Universitat de Barcelona, es podria definir com a història filològica. Es tracta, com diu el mateix professor, d'un intent de reflectir fidelment la vida catalana a través de la documentació medieval.

No es pot parlar d'aquesta obra sense fer referència a les activitats arxivístiques del seu autor, activitats que, en bona part, coneixem per les manifestacions d'ell mateix⁹.

Balari, quan encara no pensava en l'elaboració d'aquest llibre, s'interessà per l'estudi dels llinatges catalans, als quals s'afegirien aviat els d'onomàstica en general i de toponímia.

Els contactes científics en els seus viatges a Alemanya i als països escandinaus li facilitaren l'aprenentatge de la metodologia per a emprendre aquests estudis.

És així que l'any 1876 començà a freqüentar l'Arxiu Municipal de Barcelona i l'any 1878, durant quatre mesos, hi treballà amb molta intensitat, copiant els cognoms catalans que li proporcionaven els empadronaments dels segles XIV i XV. Ell tenia la intenció, de fer-ne un estudi des del punt de vista filològic i històric; s'adonà, però, que l'aplec de dades que recollí no satisfieien del tot les seves pretensions. Passà, doncs, a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, que amb el seu dipòsit documental de l'antiga cancelleria reial de

⁷ Vegeu Pere J. Quetglas, *op. cit.*

⁸ Aquesta obra va obtenir el premi procedent del llegat de Francesc Martorell i Peña. Hi ha una segona edició del 1964 de l'Institut Internacional de Cultura Romànica. Abadia de Sant Cugat del Vallès. En aquest treball el citem per aquesta segona edició.

⁹ Sobretot per el pròleg "Al lector" de l'obra *Orígenes...*

Catalunya-Aragó i altres fons històrics li podria posar a l'abast les dades que necessitava. Va començar per la lectura dels documents del darrer terç del segle IX, tot anotant els noms personals dels qui intervenien en les escriptures; va seguir amb l'examen minuciós de tots els pergamins que corresponien als set primers comtes de Barcelona. Quan ja n'havia examinat més d'un centenar, aquella idea primera de la seva recerca canvià de sobte i ja no es dedicà solament a copiar els noms personals, sinó tot el que li semblà d'interès des de qualsevol punt de vista; va intensificar la lectura de diferents documents i amb aquesta lectura va poder copsar la importància de llur contingut i va portar endavant la seva tasca investigadora, dura, a vegades, però sovint engrescadora. Als documents del segle IX s'afegiren els dels segles X, XI i XII, i el treball emprès a l'Arxiu de la Corona d'Aragó es completà amb l'estudi dels documents dels mateixos segles de l'Arxiu de la Catedral de Barcelona, del de la Seu d'Urgell, del de Vic i del de la Cúria eclesiàstica de Girona.

Amb l'ajut també de documents publicats a *Marca Hispanica* de Pèire de Marca, a *Viaje literario a las iglesias de España* del Pare Villanueva, a *España Sagrada* del Pare Flórez, a *Histoire de Languedoc* dels benedictins, a *Los condes de Barcelona vindicados* de Pròsper de Bofarull, o amb la consulta de llibres com el *Nomenclator* d'Alsius i Pujol o l'*Altdeutsches Namenbuch* de Försteman, Balari va aplegar un material nombrosíssim, un vertader tresor de notes en forma de cèdules o paperetes, comparables –com diu ell– als ossos secs de la profecia d'Ezequiel, ja que dites notes van anar prenent cos i van adquirir més tard vida pròpia¹⁰.

Aquestes notes, que recollien dades sobre toponímia i antroponímia, sobre la Reconquesta a Catalunya, sobre les institucions feudals i sobre diversos aspectes de la civilització i de la realitat quotidiana i social de la vida catalana, foren, en efecte, la base de l'obra abans esmentada *Orígenes històrics de Catalunya*, obra en la qual, com digué el catedràtic i escriptor Francesc Xavier Garriga, la ciència del llenguatge es posa al servei de la més interessant reconstrucció i rectificació històrica¹¹.

Ens hem referit a la procedència de la documentació medieval que serviria per a l'elaboració dels *Orígenes* i hem citat l'Arxiu de la Cúria eclesiàstica de Girona entre els arxius que Balari freqüentà.

L'accés a l'arxiu de la nostra ciutat li fou facilitat, als voltants de l'any 1880, pel que aleshores n'era el responsable, el Dr. Ramon Font i Miquel, arxipreste i vicari general de la diòcesi, persona amb moltes inquietuds, molt

¹⁰ Del pròleg "Al lector", abans esmentat.

¹¹ Cf. Lluís Segalà, *op. cit.*, p. 43.

preparada i de notable vàlua intel·lectual, que l'any 1886 fou president de la junta auxiliar per a l'obra de restauració del Monestir de Ripoll, que l'any 1888 fou nomenat membre de la Real Academia de la Historia, que va escriure, a més de diverses obres de tema religiós i apològic, un opuscle *Refrans de la llengua catalana*, un estudi intítulat *Comunicación sobre dos lápidas ampuritanas, una griega y otra hispano-latina* i, sobretot, el conegut *Episcopologio Ampuritano, precedido de una reseña histórica y arqueológica de Ampurias*, que es publicà ca. 1895 i que aporta dades molt interessants i moltes ben acceptades pels estudiosos de les vicissituds històriques d'Empúries¹².

No dubtem de l'ajuda que Balari degué obtenir del Dr. Font i Miquel en les seves recerques a l'arxiu i de la bona relació que entre ambdós es pogué establir. Crec, fins i tot, que no seria agosarat de dir que Balari podria haver facilitat la publicació a Barcelona dels *Refrans de la llengua catalana* a la impremta Fills de Jaume Jepús, on es publicaren els *Orígenes*. Les altres obres del Dr. Font són impreses a Girona.

Les recerques de Balari se centraren, sembla, en els documents dels segles IX, X, XI i XII del Cartoral de Carlemany, que ell sabia que era una font historiogràfica important per al coneixement de l'organització social, política, jurídica, eclesiàstica, etc. de l'alta edat mitjana i, al mateix temps, també, una font de gran interès lexicogràfic.

No em puc estar d'aprofitar aquesta avinentesa per posar de manifest el goig de la recent publicació del nostre Cartoral a cura del Dr. Josep M^a. Marquès i Planagumà; ha fet un treball extraordinari, mereixedor de gran reconeixement¹³.

És cert que l'investigador barceloní havia fet el buidatge d'alguns documents del Cartoral de Carlemany publicats en els apèndixs d'obres més amunt esmentades, però en va voler conèixer d'altres de forma directa i, seguint el mètode de treball aplicat en les recerques en altres arxius, va aplegar infinitat de dades en gran nombre de paperetes que van enriquir el seu fitxer, que, després d'algunes vicissituds, es recuperà l'any 1956, almenys en una part important de topònims i de mots apel·latius, i que avui es troba a les dependències del *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae*, on ha prestat i presta un gran servei en la realització d'aquest *Glossarium*¹⁴.

¹² Vegeu M. Almagro, *Las fuentes escritas referentes a Ampúrias*, Barcelona 1951.

¹³ Josep Maria Marquès, *Cartoral, dit de Carlemany, del bisbe de Girona (IX-XIV)*, Fundació Noguera, Barcelona 1993.

¹⁴ Vegeu Joan Bastardas, Prefaci, fasc. O del *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae*, Barcelona, 1985.

Per al seu treball de recerca Balari no va poder servir-se de l'*Index cronològich... del Cartoral anomenat de "Carlo Magno"* de Botet i Sisó, que fou publicat a Barcelona l'any 1905 –Balari morí el 1904– i que, tot i les mancances que hom pot trobar-hi avui, durant molts anys –com assenyala el Dr. Josep M. Marquès– serví de guia del Cartoral¹⁵. Botet i Sisó en el seu *Index* cita Balari i Jovany entre aquells que han fet ús del Cartoral gironí¹⁶.

Per al meu estudi he fet una mena de buidatge de l'obra *Orígenes històrics de Catalunya* amb la intenció de destriar-hi les aportacions directes i esmentades com a procedents del Cartoral de Carlemany; en una trentena d'ocasions les aportacions són ben clares i molt valuoses i, fins i tot, en algun aspecte són úniques. Fan referència a topònims, topogràfics, construccions, armadures, expedicions militars, agricultura, mesures, numismàtica, llenguatge tècnic del feudalisme o activitats de determinats prohoms, comtes o bisbes.

Atès que Balari fou, com reconeix Joan Coromines¹⁷, el primer o almenys el més important d'entre els primers d'adonar-se de la importància de les formes documentals antigues per a l'estudi de la toponomàstica, és lògic que no li havien de passar desapercebudes les aportacions del Cartoral en aquest camp. Amb tot, no són massa abundants els noms de lloc i els topogràfics que trobem esmentats o estudiats en el llibre, procedents directament de la recerca feta als documents medievals de l'Arxiu de la Cúria¹⁸.

Així, amb citació expressa del que Balari anomena *Cartulario de Carlomagno* trobem, per exemple, entre els noms locals acabats en *-i -ano*, *Labiano*, derivat –diu– de *Labeo*, citat en el doc. del fol. 19, any 1019 i que correspon a l'actual Llavià del terme de Fontanilles¹⁹. Per a il·lustrar la presència d'un nom personal en la formació de topònims se cita, del mateix document, *serra que dicunt Manualdo*, a Ullastret, en el comtat d'Empúries²⁰.

¹⁵ Josep M. Marquès, *op. cit.*, p. 50.

¹⁶ Hom pot afegir-hi el Dr. Ramon Font i Miquel, que en el seu *Episcopologio...*, de l'any 1897, en adduir el seu parer sobre l'època de la desaparició de la seu episcopal d'Empúries, recorre al suport directe d'un document de l'any 834 del "Cartulario, llamado de Carlomagno". Es tracta d'un precepte de l'emperador Lluís i es troba en els fols. 6-7 del Cartoral.

¹⁷ Joan Coromines, *Estudis de Toponímia catalana*, I, pp. 10-11. Ed. Barcino, Barcelona 1965.

¹⁸ Balari recull i analitza alguns topònims gironins procedents del Cartoral, però que ha destriat de col·leccions documentals diverses, que eren publicades en el seu temps.

¹⁹ Mantenim la datació que dóna Balari, malgrat que en alguna ocasió hi ha alguna lleu diferència amb les datacions establertes posteriorment. La referència correspon a la p. 37 d'*Orig.*

²⁰ p. 47 d'*Orig.*

Del foli 1, que conté el privilegi expedit per Carles el Senzill el juny de l'any 922 és "Falgars" el mot que li interessa, de la forma *Felcarias*, del llatí *filix*, *-icis*, ampliat amb el sufix *-arias*²¹.

En la significació especial que els noms de plantes de terrenys conreats intervenen en la formació de topogràfics destaquem la referència a *ipso segalarario* del doc. de l'any 1038, fol. 113, format damunt de *secale*, sègol, i que en el text figura com a límit occidental d'un alou situat en el lloc denominat *peno alto*, dins del terme de Santa Eulàlia de Cruilles. Voldria aclarir aquí que en els *Orígenes* figura la forma llatinitzada *segalarario*, mentre que en el fitxer de Balari i en el document hi ha escrit *segalar*, que reflecteix, evidentment, la forma catalana emprada ja aleshores²².

Dels noms de lloc relatius als arbres és comentat –i n'és l'únic exemple– un *uillare cassaniolas* del foli 15, any 894, en què es notifica que Revell renuncià a favor de l'Església de Girona els béns que tenia a Bàscara, dels termes de la qual població en constituïa la línia divisòria el vilar *Cassanyola*, diminutiu de *cassanya*, amb què en altres documents es designa una "roureda"²³.

A propòsit del comentari sobre el mot germànic *sala* es fa esment del lloc anomenat *sale alte*, que identifica amb Salt i que és esmentat en el doc. de l'any 1019, fol. 35, en fer al·lusió a una donació del bisbe de Girona Berenguer²⁴.

En fer al·lusió, en la plana 654, a la qüestió de l'assenyalament de límits, s'inclou el següent text del doc. de l'any 881, fol. 137: ... *ut infra ipsas uillas Vliano et Quarto, que uocatur bitinga, fixurias uel terminos mitterent V petras fictas, sicuti et fecerunt...* Aquí no hi trobem més que una simple identificació de *Vliano* amb Ullà, en territori emporità, i de *bitinga* amb Belcaire; del text, en canvi, hi ha un comentari bastant ampli referent a *fixurias* i a *petras fictas*²⁵.

Deixant de banda els topònims, analitzarem altres aportacions dels documents gironins: el mot *pertica*, per exemple, del document que acabem

²¹ p. 222 d'Orig.

²² p. 225 d'Orig.

²³ p. 240 d'Orig. Sobre el mot gal. *cassanos*, vegeu Joan Coromines, *op. cit.* I, p. 15.

²⁴ p. 279 d'Orig.

²⁵ Sobre aquests mots vegeu Dolors Condom, *El Cartoral de Carlemany en el context lexicogràfic de l'Alta Edat Mitjana*, AIEG, XXIX, Girona 1987, p. 284.

d'esmentar en el text que diu: *et habet pertica que est mensurata pedes VIII et medio*. La *pertica* o perxa era la mesura de longitud de valor variable i l'interès de l'exemple adduït és, sens dubte, l'expressió concreta d'un dels seus valors: 8 peus i mig. El mateix podríem dir d'una altra mesura, el *dexter* del doc. de l'any 931, fol. 358, en el text *a dextro qui habet cubitos V et medio pede*, en què se'ns presenta un *dexter* de 5 colzes i mig peu, enfront d'altres, com el d'una escriptura de Sant Cugat del Vallès de l'any 1004 que mesurava 6 colzes i una polzada.

Interessant és també l'aportació gironina en la qüestió dels elements relacionats amb la casa i les seves dependències. Ho podem veure en les notícies sobre *curtile* del precepte de Carles el Calb de l'any 844, fol. 4; el mot és una formació pròpia del llatí medieval i, si bé en tenim força testimoniatges dels segles IX, X i XI, Balari recull només l'exemple del document esmentat, pel fet, segurament, d'especificar que el pati o *curtile* de la *cellula* o capella de Sant Climent era el lloc on els monjos feien llurs treballs manuals i on tenien reunides llurs coses: *cellulam sancti clementis una cum curtilli, in quo monachi, ibidem deo famulantes, labores manuum exercere uidentur uel in quo res illorum consistunt*²⁶.

Podem fer esment aquí també la variant *cortali* del doc. de l'any 1145, fol. 201: ... *totum cellarium quod habemus in cortali episcopali in cellaria sancti felicis de Celrano*. Hom hi pot veure un significat de "terreny circuit de paret, que conté diverses edificacions o destinat a diferents serveis"²⁷.

Balari aprofita el text d'aquest document per a l'estudi dels mots *cellarium* i *cellaria* i llur sinonímia amb *sacrarium* i *sacraria* que es troba en el doc. de l'any 1176, fol. 206, on es llegeix: ... *istum nostrum sacrarium quem habemus et tenemus in sacraria sancti felicis*. També al·ludeix al doc. del fol. 208, any 1188.

Són aquestes unes aportacions interessants i que hom pot tenir en compte en el procés evolutiu envers els nostres mots "celler", "cellera", "sagrè" i "sagrera". És evident que ara no puc entretenir-me en aquesta qüestió²⁸.

En el doc. del fol. 179, any 1186, consta l'obligació imposada pel bisbe de Girona Ramon a Berenguer Ventre, quan li lliurà la "batllia", de donar-li

²⁶ p. 618 d'Oríg.

²⁷ Vegeu *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae*, s.u. *curtalis*.

²⁸ pp. 663 i 664 d'Oríg.

cada tres anys unes estovalles, *touallas*, de cinc alnes de llargada i sis pams d'ample, i també de donar a ell o als seus successors *I sextarium uini sani*, és a dir, un sester de vi bo²⁹.

No són menys interessants les dades que Balari ha recollit sobre la concessió que l'any 1187 el rei Alfons I va fer a l'església de Santa Maria de la Seu de Girona, al seu bisbe Ramon i als seus successors, del mercat general, *generale mercatum seu forum*, els dimecres de cada setmana a la vila de Bàscara, que era alou de dita església; consta al mateix temps la prohibició de fer cap altre mercat en l'espai des de Besalú a Torroella de Montgrí i des de Girona a Peralada³⁰.

Un altre aspecte d'interès és el de les monedes, per bé que no pot comparar-se amb l'estudi que en farà més tard Joaquim Botet i Sisó en *Les monedes catalanes* (1908-1911). Cito solament l'escriptura del fol. 115, a. 1035, en què el bisbe Pere declara que deu a Gombau i Guisla dotze unces d'or que designa –diu Balari– amb diversos mots sinònims, en la forma següent: *uncias XII de auro iaari aut cepti aut almeçdi aut almanzori aut alcaroui*³¹.

Cal destacar dels *Orígenes* la part que duu el títol de "Feudalismo" i que es dedica a analitzar, basant-se, sobretot, en diversos fons documentals, aspectes com l'origen i la naturalesa del sistema feudal, l'administració de justícia, el servei militar, la sobirania, els Usatges, els privilegis, el germen de les llibertats polítiques, distinció de persones, tributs, glossari feudal, etc.

De la importància d'aquesta part de l'obra de Balari en donen bon testimoni personalitats tan destacades com Joan Coromines i Pierre Bonnassie, quan diuen que encara avui cal acudir-hi en qüestions relacionades especialment amb el feudalisme a Catalunya.

Hem de recordar, però, aquí que les recerques a l'Arxiu de la Cúria eclesiàstica de Girona havien estat precedides per les investigacions gairebé exhaustives en altres arxius de Catalunya; això ens podria explicar que, en disposar ja d'abundants materials sobre els diferents aspectes de la societat feudal, les aportacions del nostre Cartoral, tot i el seu interès en aquest camp, siguin en menor nombre del que hom podria esperar.

²⁹ pp. 621 i 629 d'*Oríg.*

³⁰ p. 681 d'*Oríg.*

³¹ Aquest text és citat a la p. 697. Vegeu altres exemples i comentaris sobre monedes del nostre Cartoral a les p. 701, 705, 707 i 708.

Amb tot, no hi manquen algunes referències prou notòries. Així, en parlar dels antecedents històrics de l'*emperamentum* o mena de tutela exercida primerament a favor de les esglésies, es fa al·lusió al doc. de l'any 1051, fol. 70, en què consta que el bisbe Pere de Girona va posar sota la salvaguarda i defensa –*baiulia et defensione*– del comte Ramon Berenguer I tots els clergues de Santa Maria amb els seus béns i tot l'honor episcopal³².

Sobre la *redemptio captiuorum*, és esmentat el mateix bisbe Pere a propòsit de la promesa que aquest havia fet al Papa Joan XIX de redimir i donar llibertat a trenta captius hispans, si li concedia l'ús del pal·li dotze vegades l'any, cosa que el Papa acceptà, tot atorgant-li el privilegi que consta en el fol. 60, any 1030³³. També en els documents dels anys 1171, fol. 210 i 1194, fol. 211 es fa referència a la modalitat de *redemptio* dels serfs o *pagenses*.

També una escriptura del bisbe Pere de l'any 1035, fol. 115, dóna motiu a Balari per enaltir la figura de Ponç Bofill March, jurista i conseller comtal molt prestigiós per les seves activitats en la primera meitat del segle XI. En aquesta escriptura el bisbe Pere dóna caució a Gombau i Guisla per les dotze unces d'or que els devia i això és autoritzat per Ponç Bofill. Segons Balari, aquest seria el darrer acte de Ponç Bofill com a jutge, el qual no apareix més en escena fins molts anys més tard, l'any 1068, en què prengué part en la Junta d'aprovació dels Usatges³⁴.

En l'apartat que es dedica a la "Junta dels Usatges" és esmentat Jofre Bastons, del qual trobem notícies en els documents dels fols. 203 i 205.

En relació amb les expedicions militars anomenades *hosts* i *cavalcades* és prou interessant l'al·lusió a l'expedició de Ramon Berenguer IV per a la conquesta d'Almeria, acompanyat, entre d'altres, pel bisbe de Girona Berenguer, segons ho declara el mateix comte en un document del 6 d'agost de 1147, fol. 50. En aquest doc. el comte diu que, mentre era *in procinctu itineris Almarie*, ratifica la promesa d'acabar amb l'abús de l'espoliació dels béns episcopals a la mort dels prelats. En relació amb aquest fet i amb el costum detestable de l'espoliació dels béns a la mort dels bisbes és citat i comentat també un doc. de l'any 1150, fol. 48³⁵.

³² p. 520 d'Orig.

³³ Balari fa constar també la seva consulta a *Marca Hispanica*, núm. 203.

³⁴ p. 480 d'Orig.; R. d'Abadal, *Dels visigots als catalans*, II, p. 234, en referir-se a Ponç Bofill, remet a la recerca que n'ha fet Balari.

³⁵ p. 393 d'Orig.

A Balari, tan afeccionat com era a la lexicografia, no li passaren desapercebuts alguns termes del llenguatge tècnic del feudalisme consignats en els documents gironins. Penso en el *mercatum cum leudis et usaticis* del doc. del 1188, fol. 74 o en el *generale mercatum seu forum* del mateix document, amb la sinonímia dels dos mots, que podem entendre'ls com a "mercat" o "dret a celebrar-lo"; també els mots *baiulia et defensione*, citats més amunt, o les *focantias siue placentas denariales*, com a tributs, en el fol. 342, any 1179³⁶, o, per últim, el *palafridi*, origen de "palafre" aplicat a l'edat mitjana al cavall de posta i que trobem a la plana 387, procedent del doc. de l'any 1209, fol. 294, on llegim: *sellam palafridi et frenum aureum*. La presència aquí del mot *palafridi* té molt d'interès, atès el procés de la seva formació i de la seva evolució, ja que partint del llatí *ueredus* d'època imperial, emprat, per exemple, per Marcial i, a través de la forma híbrida amb la preposició grega *para* (*paraue-redus*), amb diverses variants medievals, i per influx de *frenum*, passà al francès "palefroi" i d'aquest, al català "palafre", plural "palafrens" i d'ací, al castellà "palafren"³⁷.

Poso fi ja a aquesta comunicació, amb què m'he volgut unir de bon grat a l'homenatge pòstum al Dr. Jaume Marquès i en què he volgut posar de manifest alguns resultats de les recerques pacients, sàvies i metòdiques del Dr. Josep Balari i Jovany a l'arxiu de la Cúria eclesiàstica de Girona, i més concretament als documents del *Cartoral, dit de Carlemany*, que contribuïren a l'elaboració de la seva obra magna *Orígenes històrics de Catalunya*, en què l'autor ha palesat la seva dedicació als estudis dels problemes de la nostra antiga nacionalitat a la llum de la ciència del llenguatge i ha fet que la seva obra constitueixi, com diu el Dr. Lluís Segalà, la prova més evident de com és de necessària la filologia per al conreu seriós de la història.

³⁶ p. 628 d'Oríg.

³⁷ Cf. Joan Coromines DECLC s.v. *palafre*.